

5.6 / 5.5 ПОЛИТОЛОГИЯ

5.6 / 5.5 СИЁСАТШИНОСӢ

5.6 / 5.5 POLITICS

5.6.2 Политические институты, процессы, технологии

5.6.2 Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ

5.6.2 Political Institutes, Processes, Technologies

5.5.2 Политические институты, процессы, технологии

5.5.2 Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ

5.5.2 Political Institutes, Processes, Technologies

УДК 329.8

DOI 10.24412/3005-8023-2026-3-175-182

**ХУСУСИЯТҲОИ АЛОҚАМАНДИИ
СИСТЕМАИ БИСЁРҲИЗБӢ БО ДИГАР
УНСУРОНИ НИЗОМИ ДЕМОКРАТӢ**

*Саидова Малика Абдурасуловна,
унвонҷӯи кафедраи сиёсатишиносии
ДДХБСТ (Хучанд, Тоҷикистон)*

**ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ
МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ С
ДРУГИМИ ЭЛЕМЕНТАМИ
ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ**

*Саидова Малика Абдурасуловна,
соискатель кафедры политологии
ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)*

**FEATURES OF THE
INTERRELATIONSHIP BETWEEN A
MULTI-PARTY SYSTEM AND OTHER
ELEMENTS OF A DEMOCRATIC SYSTEM**

*Saidova Malika Abdurasulovna, researcher
of political science department under the
TSULBP (Khujand, Tajikistan)
e-mail: saidova-malika@internet.ru*

Нақши унсурҳои низоми демократӣ дар ҷиғунагии шаклгирии низоми бисёрҳизбӣ мавриди баррасӣ ва омӯзиши қарор дода шудааст. Ошкор карда шудааст, ки дар руиҳои низоми бисёрҳизбӣ таъсири унсурҳои дигари демократӣ назаррас мебошад. Сатҳи руиҳои дигар унсурҳои демократӣ метавонад дар самаранок гардидани низоми бисёрҳизбӣ ва ҳосияти демократӣ доштани он таъсири бевосита дошта бошад. Амалӣ гардонидани принсипи плюрализми сиёсӣ, мавҷудияти рақобати сиёсӣ дар дохили низоми сиёсӣ, баргузориш интихоботи шаффоф ва демократӣ, руиҳои парламентаризм, мавҷудият ва фаъолияти ошқори оппозисияи сиёсӣ, принсипи демократии рафъи таъйиз шароитҳои муҳим барои самаранок ва демократӣ гардидани низоми бисёрҳизбӣ доништа мешавад. Изҳори ақида шудааст, ки дар низоми бисёрҳизбӣ танҳо мавҷудияти шумораи зиёди ҳизбҳои сиёсиро кофӣ нест.

Калидвожаҳо: демократия; системаи бисёрҳизбӣ; плюрализм; низоми интихоботӣ; парламентаризм; оппозисияи сиёсӣ

Изучается роль элементов демократической системы в формировании многопартийной системы. Выявлено, что влияние других демократических элементов на развитие многопартийной системы также является значительным. Уровень развития других демократических элементов может оказывать прямое воздействие на эффективность многопартийной системы и ее демократический характер. Важными условиями эффективности и демократичности многопартийной системы являются: реализация принципа политического плюрализма, существование политической конкуренции внутри политической системы, проведение прозрачных и демократических выборов, развитие парламентаризма, существование и открытая деятельность

политической оппозиции, демократический принцип устранения дискриминации. Представлено мнение, что одного существования большого числа политических партий недостаточно для многопартийной системы.

Ключевые слова: демократия; многопартийная система; плюрализм; избирательная система; парламентаризм; политическая оппозиция

The article examines the role of elements of the democratic system in the formation of a multi-party system. It is found that the influence of other democratic elements on the development of the multi-party system is significant. The level of development of other democratic elements can directly influence the effectiveness of a multi-party system and its democratic character. Important conditions for the effectiveness and democratic nature of a multi-party system include: Implementation of the principle of political pluralism, the existence of political competition within the political system, the holding of transparent and democratic elections, the development of parliamentarism, the existence and open activity of the political opposition, and the democratic principle of eliminating discrimination. The view is expressed that the mere existence of a large number of political parties is insufficient for a multiparty system.

Key-words: democracy; multi-party system; pluralism; electoral system; parliamentarism; political opposition

Самаранокӣ ва ба талаботи низоми демократӣ ҷавобгӯ будани низоми бисёрҳизбӣ ба омилҳои мухталифе вобаста аст. Дар ин радиф он ҷиҳатро зикр намудан зарур аст, ки системаи бисёрҳизбии демократӣ танҳо дар пайванд бо дигар унсурони демократӣ рӯи қор меояд. Албатта инкишофи суғ доштани дигар унсурони низоми демократӣ боиси ба талаботи демократӣ ҷавобгӯ нагаштани системаи бисёрҳизбӣ дар як кишвар мегардад. Зикр намудан бамаврид аст, ки танҳо дар шумора вуҷуд доштани якчанд ҳизбҳо дар ҳеҷ суғат маънии демократӣ будани низоми ҳизбиро надорад.

Лозим ба ёдоварӣ мебошад, ки ташаккул ва ба роҳ мондани низоми бисёрҳизбӣ дар ҳама суғат бо амалӣ намудани аслҳои демократии идоранамоӣ ва ҳокимиятдорӣ пайванди ногузастанӣ дорад. Таърихан пас аз Ҷанги дуҷоми ҷаҳон шароити мусоид барои рушди ҳизбҳои сиёсӣ фароҳам омада буд ва голибан дар аксари давлатҳои Аврупоӣ Ғарбӣ аслҳои демократии ба роҳ мондани ҳокимияти давлатӣ тасдиқ ёфта буданд [3, с. 14]. Хусусан дар ин замон дар бархе кишварҳои аврупоӣ, ки низоми парламентонии идораро пеш гирифта буданд ҳизбҳои сиёсии гуногун зуҳур пайдо карданд. Барои мисол дар Дания ва Норвеж дар ин замон ду ҳизби қудратманди дорӣ самтгирии иҷтимоӣ ва демократӣ зуҳур намуда буданд. Дар навбати худ дар қисме аз давлатҳои аврупоӣ, ки равандҳои сиёсӣ зерӣ таъсиргузориҳои омилҳо ва падидаҳои инкилобии демократӣ рушд менамуданд, аксарияти ҳизбҳои сиёсӣ дар номи ҳеш ё дар барномаҳои иборати “сотсиализм”-ро васеъ мавриди истифода қарор медоданд. Аз ин рӯ, дар баробари ҳизбҳои сотсиалистӣ коммунистӣ дар парламентҳои кишварҳои аврупоӣ ҳизбҳои намоёндагӣ менамуданд, ки дар номи онҳо иборати “сотсиализм” ҷой дошт.

Пас аз ғурупоии низоми сотсиалистӣ дар пайравӣ аз кишварҳои Аврупоӣ ғарбӣ низомҳои бисёрҳизбӣ дар давлатҳои пасокоммунистӣ Аврупоӣ шарқӣ низ ба таври тадриҷӣ инкишоф пайдо намуданд. Аммо ин раванд дар кишварҳои Аврупоӣ шарқӣ дорӣ ҷунин хусусиятҳои азам қабилӣ парокандагии нерӯҳои сиёсӣ ва ташаккулиҳои гуногун буд. Новобаста аз хусусиятҳои заминавӣ дар ҳар кишвар он ҷиҳатро зикр намудан зарур аст, ки рушди низоми бисёрҳизбии қороям дар он навъи кишварҳои имконпазир аст, ки дар онҳо асосҳои демократии идоранамоӣ ва давлатдорӣ барқарор ва мустаҳкам гардидаанд.

Яке аз масъалаҳои муҳимро дар рушди низоми бисёрҳизбӣ зуҳури ҳизбҳои нави сиёсӣ,

ки ба сохторҳои анъанавии сиёсӣ муҳолифат доранд ташкил медиҳад. Аз он ҷумла ба чунин навъи ҳизбҳои сиёсӣ метавон ҳизбҳои экологиро, ки дар солҳои 80-уми асри XX бештар ғайбгардида, ҳатто дар интиҳобҳои парлумонии як қатор кишварҳо дастгирии муайяноро низ ноил гардидаанд ворид кард. Дар баробари масъалаҳои экологӣ ва муҳити зист ҳизбҳои экологӣ таҷассумгари самти умумидемократӣ низ мебошанд. Аз ин рӯ, чунин фарояндҳо боиси пурра гардидани ҳаракатҳои “чапгаро” бо ғайбгардии “ҳизбҳои экологӣ” шуданд, ки дар умум мавқеи нерӯҳои сотсиал-демократиро меҳварӣ ва мавқеи ҳизбҳои коммунистиро заиф гардониданд. Аммо он ҷиҳатро зикр намудан зарур аст, ки ҳизбҳои экологӣ дар шароити имрӯзаи рушди сиёсӣ ҳоси кишварҳои нисбатан рушдкарда мебошанд, ки дорои низоми мутаносиби интиҳобот ҳастанд. Албатта, дар шароити имрӯза ҳизбҳои сиёсии анъанавӣ низ ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳи зарурӣ медиҳанд, ки чунин ҳолат ба рушди минбаъдаи ҳизбҳои экологӣ бетаъсир буда наметавонад.

Унсурҳои дигари низоми демократӣ, ки ба рушди бисёрҷиҳбӣ мусоидати бевосита менамояд ба ҳисоб гирифтани ва татбиқи принсипи плюрализми сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа мебошад. Муҳим аст, он ҷиҳат эътироф карда шавад, ки идеологияи ягон ҳизбу ҳаракати сиёсӣ ба таври расмӣ идеологияи ягонаи давлатӣ шинохта нашавад. Амалӣ намудани принсипи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеа гуногунии андешаҳо ва мавқеъгирии сиёсиро фароҳам менамояд, ки дар заминаи он ҳизбҳои тамоюли мухталифи идеологӣ дошта метавонанд таъсис гарданд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқ Л.А. Нуденко плюрализм чун принсипи муҳим ва асоси сохтори конституционӣ фарогири ҷиҳатҳои зерин мебошад: мусоидат ба гуногунии ҳаёти ҷамъиятӣ; ҷой доштани муҳолифати андешаҳо, оппозицияи сиёсӣ, рақобати нерӯҳои мухталифи сиёсӣ ва низоъҳо; тавассути низоми боздорандагӣ нигоҳ доштани тавозуни сохторҳои ҷамъиятӣ [9, с. 161].

Плюрализми сиёсӣ яке аз василаҳои асосии ироаи манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ, аз он ҷумла ақалиятҳо мебошад, ки дар низоми демократӣ муҳим мебошад. Зикр намудан зарур аст, ки тавассути плюрализми андешаҳо таҳия ва қабули қарори мутобиқ барои рушди кишвар фароҳам гардида, на танҳо мавқеи аксарият, балки ҳамчунин ақалиятҳои аҳоли ба инобат гирифта мешавад. Барои низомҳои демократӣ муҳим аст, ки на танҳо гуногунии дар ҳаёти сиёсӣ мавҷуда ба инобат гирифта шавад, балки тавассути амалисозии он ризоият ба даст оварда шавад, ки ҳамаи ҷонибдорон қонун менамояд [2, с.492]. Ҳамин тариқ он ҷиҳатро ёдовар мешавем, ки плюрализми идеологӣ ва сиёсӣ ҳамчун механизми худтанзимкунии ҷомеа ва яке аз хусусиятҳои низоми демократӣ бо фарогири тақсимои ҳокимият баррасӣ карда мешавад [11, с.235-236]. Чуноне ки ба назар мерасад, дар заминаи плюрализми сиёсӣ ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ таъсис меёбанд ва рақобати сиёсӣ дар ҷомеа рӯи қор меояд.

Албатта дар мавриди мутобиқат намудани асли плюрализми сиёсӣ ва низоми бисёрҷиҳбӣ миёни муҳаққиқони илмӣ сиёсӣ андешаи ягона вуҷуд надорад. Гурӯҳе аз муҳаққиқон чунин зикр мекунанд, ки низоми бисёрҷиҳбӣ шакли рушдкардаи асли плюрализми сиёсӣ дар кишварҳои мухталиф мебошад. Аммо ёдовар шудан зарур аст, ки гуногунандешии сиёсӣ ва бисёрҷиҳбӣ аз якдигар тафовут низ дошта, метавонанд чун ҷанбаҳои мустақили сохтори сиёсӣ баромад кунанд. “Плюрализми сиёсӣ муҳити ҳуқуқӣ ва ниҳодӣ дар низоми ҳокимият ва берун аз он аст, ки дар он шароити пешниҳоди шаклҳои алтернативии қарорҳои сиёсӣ, танкиди шахсони вақолатдор ва мақомоти давлатӣ, баён намудани ақидаҳои алтернативӣ фароҳам оварда мешавад” [5, с.54]. Агарчанде аз ҷанбаи гуногунандешӣ ҳамаи субъектҳои сиёсӣ метавонанд истифода намоянд, ҷиҳати муҳимми он барои низоми бисёрҷиҳбӣ аз он иборат аст, ки аксари маврид ифодагарони ақидаҳои алтернативӣ маҳз ҳизбҳои сиёсӣ мебошанд.

Хусусияти муҳимми асли плюрализми сиёсӣ на танҳо эътироф ва қабули он аз тарафи давлат, балки ҳамчунин эътироми тарҳҳои мухталифи рафтори шахрвандон ва иттиҳодияҳои

онҳо ба шумор меравад, ки махсусан бо соҳаи сиёсӣ пайванд дорад. Албатта низоми бисёрхизбӣ дар навбати худ паёмади гуногунандешии сиёсӣ аст ва барои ҳузури ду ва ё зиёда мавқеъгирӣҳо дар ҳаёти сиёсӣ фазаи мусоид фароҳам менамояд. Дар ин фазаи зухурнамуда, нерӯҳои мухталифи сиёсӣ перомуни роҳҳои рушди давлат нуктаи назари худро ироа медиҳанд ва меҷаҳанд дар асоси татбиқи барномаи ҳизби худ дар сохторҳои ҳокимият иштирок дошта бошанд. Бисёрхизбӣ дар се ҷиҳатгирӣ зоҳир мегардад: аввалан ҳамчун асоси сохтори конститутсионӣ; дуюм ҳамчун режими конститутсионӣ ҳуқуқӣ, ки дар он шароити татбиқи қонунии ҳизбҳои сиёсии мухталиф фароҳам оварда мешавад; сеюм ҳамчун яке аз навъҳои низоми ҳизбӣ, ки дар он ҷойгиршавии нерӯҳои гуногуни сиёсӣ дар ҳокимият ва парламент таъмин карда мешавад. Агарчанде плюрализми сиёсӣ унсуре муҳимми демократии ташаккули бисёрхизбӣ мебошад, аммо дар ҳама ҳолат ҳосиятҳои низоми бисёрхизбӣ метавонад аз риояи ин меёр вобастагӣ дошта бошад. Агар дар ҷомеа плюрализми сиёсӣ дар меёрҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам гардида, аммо риояи қонин ва қуръаи он вучуд надошта бошад, пас низоми бисёрхизбӣ низ наметавонад ҳосияти демократӣ касб намояд.

Дар шароити Тоҷикистон эътирофи принсипи плюрализми сиёсӣ яке аз заминаҳои асосии ташаккул ва рушди низоми бисёрхизбӣ мебошад. Принсипи плюрализми сиёсӣ дар Конститутсияи кишвар мустаҳкам карда шудааст. Аз он ҷумла дар Моддаи 8-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: “Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад”[1].

Унсуре дигари демократӣ, ки ба ташаккул ва рушди низоми бисёрхизбӣ метавонад мусоидат дошта бошад ин мавҷудияти рақобати сиёсӣ дар дохили низоми сиёсӣ аст. Як низоми демократии пешрафта ҳатман фарогири рақобатҳои доимии сиёсӣ миёни нерӯҳои сиёсӣ мебошад. Аслан низоми демократиро наметавон бидуни рақобати сиёсии миёни нерӯҳои мухталифи сиёсӣ тасаввур намуд. Маҳз рақобати одилона ва қонунии сиёсӣ метавонад ҳамчун механизми тағйирот ва таҳаввулоти сиёсӣ дар як низоми демократӣ нақш бибозад.

Низоми бисёрхизбӣ фароҳамоварандаи рақобати сиёсӣ дар низоми сиёсӣ аст. Мафҳуми “рақобати сиёсӣ”-ро наметавон ҳамчун рақобат барои бадастории ҳокимият тавсиф кард, ки натиҷаи он аз ҷониби нерӯи сеюм муайян карда мешавад [10]. Албатта, низоми демократии қарорӣ бидуни рақобати озод ва қонунии нерӯҳои мухталифи сиёсӣ наметавон тасаввур намуд. Дар ҳама сурат рақобати озод дар як низоми демократӣ имкони рушди бардавоми нерӯҳои сиёсиро фароҳам меорад ва дар натиҷа низоми бисёрхизбӣ низ ба худ ҳосияти таҳкимёбандагиро мегирад. Зиёда аз ин низоми бисёрхизбӣ дар як ҷомеа ба он хотир таъсис мегардад, ки рақобати сиёсӣ ва дар заминаи он рушди инкишофи сиёсиро таъмин гардонад.

Рақобати сиёсӣ унсуре муҳимми низоми демократӣ ва механизми муҳимми ин гуна ҷомеаҳо ба шумор меравад. Дар мисоли низомҳои демократӣ низоми интихоботии шаффоф ва бетақаллуб метавонад ҳамчун майдони муҳимми рақобати сиёсии ҳизбҳои сиёсӣ баромад намояд. Аз ин рӯ, ҷиғанагии таҳкими низоми бисёрхизбӣ ва ҳосиятҳои рушди он дар як кишвар аз низоми интихоботии он низ вобаста буда метавонад. Рақобати сиёсии солиму созанда ва рушди мунтазами он метавонад устувории бардавоми иҷтимоӣ сиёсии ҷомеаро таъмин намуда, ба низоми сиёсии он қобилияти худтанзимнамоӣ ва худтаҳлилиро бубахшад. Хусусият ва рушди рақобати сиёсӣ аз ҷониби нерӯ ва қувваҳои муайян мегардад, ки озодии сиёсӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандонро дар муносибати мутақобила бо ниҳодҳои давлатӣ, дар ташаккули ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, дар назорату иштирок дар фаъолияти ин мақомот, дар идоракунии қарорӣ ҷамъиятӣ ва давлатӣ риоя ва ҳимоя менамоянд [8].

Зикр намудан бамаврид мебошад, ки низоми бисёрҳизбӣ ва рақобатнокӣ ба якдигар пайванди қавӣ дошта, якдигарро пурра мегардонанд. Бисёрҳизбӣ имконияти васеъ ва рушди рақобати сиёсиро таъмин менамояд. Дар навбати худ, рақобати сиёсӣ ба ҳизбҳои сиёсӣ имконият медиҳад, ки дар доираи низоми ҳизбӣ мавқеи хешро мустақкам гардонанд ва роҳкорҳои муборизаи сиёсии хешро таҳкиму тақвият бахшанд. Аз ин рӯ, рақобати сиёсӣ дар низоми бисёрҳизбӣ метавонад ҳамчун механизми ангезабахши таҳкими иқтидори ҳизбҳои сиёсӣ баромад намояд.

Яке аз унсурони муҳими низоми демократӣ, ки таъсири бештар ба таҳкими низоми короями бисёрҳизбӣ дорад низоми интиҳоботӣ мебошад. Дар ҳама маврид тарзи баргузории интиҳобот ҳосиятҳои низоми бисёрҳизбиро муқаррар менамояд. Албатта, низоми бисёрҳизбӣ баргузории интиҳоботи шаффоф ва қонунмандро тақозо менамояд, то рақобатнокии воқеӣ дар саҳнаи сиёсӣ рӯи қор ояд ва нерӯҳои сиёсӣ ба роҳҳои қонунии муборизаи сиёсӣ боварии қомил ҳосил намоянд. Муборизаҳои сиёсӣ барои ба даст овардани ҳуқуқи интиҳоботӣ ба тамоми шаҳрвандон, яъне муқаррар намудани ҳуқуқи баробарии интиҳоботӣ муддати тӯлонӣ дар аксари кишварҳо давом пайдо намудааст. Яке аз паёмдҳои муҳими чунин муборизаҳо, ки боиси рушди ҳуқуқи интиҳоботӣ гардид таҳаввули ҳизбҳои сиёсӣ ва низомҳои ҳизбӣ буд. Албатта барномаҳои пешазинтиҳоботии ҳизбҳои сиёсӣ наметавонанд манфиату талаботи тамоми шаҳрвандонро ифода намоянд, аммо ҳар як ҳизби сиёсӣ кӯшиш бар он менамояд, ки ҳам дар давраи интиҳобот ва ҳам дар марҳилаи миёни интиҳоботҳо гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоиро ба фаъолияти худ ҷалб созанд. Дар чунин ҳолат, нақши бисёрҳизбӣ меафзояд, ки ба фаъолияти шумораи зиёди ҳизбҳо мусоидат мекунад ва гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ тибқи пешниҳод, ифода ва ҳимояи манфиатҳои худ дар фаъолияти ҳизби алоҳида кӯшиш менамоянд, ки онро дар раванди интиҳобот ва ё дар ҳаёти муқаррарии сиёсӣ дастгирӣ кунанд.

Агар дар як ҳома интиҳобот ҳамчун василаи тағйири сиёсӣ нақши худро ба иҷро нарасонад ва рақобати воқеии сиёсиро таъмин карда натавонад, пас боварии ҳизбҳои сиёсӣ ба он қоҳиш пайдо мекунад. Ҳолати мазкур метавонад ба ҷигунагии шаклгирии низоми бисёрҳизбӣ таъсир гузорад. Дар чунин шароит рақобати ҳизбӣ дар дохили низоми бисёрҳизбӣ ба нобудӣ расида, ба таври тадриҷӣ боиси аз фаъолият бозмондани ҳизбҳои нисбатан заиф мегардад. Қисме аз ҳизбҳои сиёсӣ шояд ба хоҳири фазосозӣ бо ҳизби дар қудрат қарордошта ҳамкорӣ барқарор менамоянд, ки ҳосияти демократии низоми бисёрҳизбиро зерӣ суол қарор медиҳад. Бар замми ин фаъолиии мардум низ дар ҳаёти сиёсӣ қоста гардида, дастгирии онҳо аз ҳизбҳои мухталифи сиёсӣ низ рӯ ба қоҳиш мениҳад. Дар умум фазои демократӣ ва моҳияти функионалии низоми бисёрҳизбӣ шикаста мегардад ва он танҳо ҳамчун низоми аз якҷанд ҳизби сиёсӣ иборатбуда боқӣ мемонад.

Низоми бисёрҳизбии фаъол ва функионалӣ метавонад натиҷаи рушди парламентаризм низ бошад, ки дар шароити имрӯза яке аз унсурони муҳими низоми демократӣ эътироф карда шудааст. Дар шароити имрӯза дар доираи илмҳои сиёсӣ вобаста ба парламентаризм нуқтаи назари ягона шакл нагирифтааст. Гурӯҳе аз муҳаққиқон парламентаризмро тавассути категорияи “режими сиёсӣ”, ки ба мавқеи олии парламент дар низоми мақомоти давлатӣ асос меёбад, баррасӣ менамоянд [4, с.432]. Чунин баҳогузорӣ ба парламентаризм бори аввал аз ҷониби муҳаққиқ М.А.Моргунова пешниҳод шудааст, ки онро на ҳамчун шакл, балки ҳамчун усули амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ ва режими махсусе тавсиф кардааст, ки бо муносибатҳои воқеии мутақобилаи миёни ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия дар давлати мушаххас муайян карда мешавад ва дар он парламент нақши пешбаранда дорад [7,с.26]. Воқеан парламентаризм яке аз усулҳои ташкили ҳаёти давлатӣ аст, ки бо мавҷудияти парламенти доимамалқунанда ва аз тарафи аҳоли интиҳобгардида, мавқеъ ва таъсири он ба қорҳои давлатӣ, ҳаёти сиёсӣ, инчунин шаклҳои махсуси қор ва муносибати

аъзоёни парламент ва интихобкунандагон тавсиф карда мегардад [6, с.417-418].

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки мавҷудияти парламентаризм метавонад як заминаи муҳимме барои таъсиси ҳизбҳои мухталифи сиёсӣ ва дар умум рушди низоми ҳизбии кишварҳо гардад. Таъсиси ҳизбҳои сиёсии мухталиф ба хоҳири соҳиб шудан ба курсҳои парлумонӣ ва таъсир расонидан ба раванди қабули қарорҳои муҳимми сиёсӣ ба роҳ монда мешавад. Албатта, дар ҳама сурат мавҷудияти ниҳоди парламет барои фаъол гардидани ҳизбҳои сиёсӣ дар самти иштирок дар раванди қабули қарорҳо ва пешбарии манфиат ва талаботи гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа шароити заруриро фароҳам менамояд. Яке аз ҳадафҳои муҳимми ҳизбҳои сиёсиро ба даст овардани аксарияти парламентӣ ташкил медиҳад. Хусусан дар низоми бисёрҳизбӣ ҳизбҳои сиёсӣ кӯшиш бар он менамоянд то ба хоҳири таъсири муайянкунанда расонидан дар низоми идораи давлатӣ аксари ҷойҳоро дар парлумон соҳиб гарданд. Аслан мавҷудияти низоми парлумонӣ рақобати ҳизбиро дар дохили низоми бисёрҳизбӣ боло мебарад.

Яке аз вазифаҳои муҳимми ҳизбҳои сиёсиро дар парлумон дар як радиф бо фаъолияти қонунгузорӣ намоёндагии манфиатҳо ташкил медиҳад. Муҳаққиқ Ҷ.Милл зикр намудааст, ки муҳтавои мақомоти намоёндагӣ муҳим буда, бояд сахнаи муборизаи на танҳо афкори умум, балки ақидаи қисмҳои алоҳидаи ҷомеа бошад [12]. Дар ҳама сурат аъзоёни парламент аз ҳизбҳои мухталифи сиёсӣ кӯшиш бар он менамоянд то тавозуни миёни манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятии интихобкунандагони худро нигоҳ доранд. Яке аз вазифаи муҳимми онҳо таҳияи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва миёнаравӣ миёни ҳокимият ва интихобкунандагон бо мақсади ҳимояи манфиати интихобкунандагон ба ҳисоб меравад.

Барои дарки ҳосияти низоми бисёрҳизбӣ низоми интиҳоботӣ метавонад нақши муассир дошта бошад. Ба андешаи мо низоми интиҳоботӣ монанди оинаест, ки ҳосиятҳои низоми бисёрҳизбиро инъикос менамояд. Хусусан ба талаботи демократӣ ҷавобгӯ будан ва ё набудани низоми бисёрҳизбиро аз тарзи баргузирӣ ва натиҷаҳои интиҳоботҳо дарк намудан мумкин аст. Барои мисол назари сабук ба натиҷаҳои интиҳобот ошкор менамояд, ки то кадом андоза низоми бисёрҳизбӣ дорои рақобати воқеӣ аст. Фисади овозҳои соҳибшуда дар натиҷаи интиҳоботҳо ба содагӣ метавонад рақобатнок будан ва ё набудани низоми бисёрҳизбиро ба намоиш гузорад.

Албатта дар шароити имрӯза интиҳобот яке аз механизмҳои ҷудонопазири давлати демократӣ мебошад. Он ба воситаи мутамаддини мубориза барои ҳокимият ва ивазнамоии ҳокимият табиӣ ёфтааст. Дар ҳама маврид суботи низоми бисёрҳизбӣ дар як ҷомеа аз шаффофият ба дурустии баргузирӣ интиҳобот пайванд дошта метавонад. Тавассути интиҳобот қонунӣ гардидани ҳокимият ва фаъолияти сиёсӣ таъмин карда мешавад. Албатта низоми интиҳоботӣ доираи мавқеи парламент ва низоми ҳизбиро низ муайян менамояд.

Дар ҳама ҳолат сатҳи баргузирӣ интиҳоботҳо ва шаффофияту ҳаққонияти онҳо ба рушди низоми бисёрҳизбӣ метавонад таъсир гузорад. Лозим ба ёдоварист, ки сатҳи адолатнокии ҳар як низоми интиҳоботӣ аз рафтори ҳизбҳои сиёсӣ, хусусан ҳизбҳои дар қудрати сиёсӣ қарордошта вобастагӣ дорад. Дар ҳолати мавҷудияти низоми бисёрҳизбии қаролам ҳизби алоҳидае наметавонад, ки дар раванди интиҳобот бартарии бештаре дошта бошад, зеро чунин ҳолат метавонад мавриди интиқод ва фишороварии ҳизбҳои дигар қарор бигирад. Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон чунин иддао намуд, ки низоми бисёрҳизбии қаролам барои боадолат гардидани низоми интиҳоботӣ дар кишвари алоҳида мусоидат менамояд. Албатта, ин ҳолат ба шарте ба миён меояд, ки интиҳобот ба таври адолатнок ва шаффоф баргузор гардад ва дар низоми ҳизбӣ низ ду ва ё зиёда ҳизбҳои дорои таъсир ва нуфуз вучуд дошта бошанд.

Яке аз унсурони муҳимми низоми демократиро ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон ташкил медиҳад. Низоми демократӣ ба шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид гардидан ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва сиёсиро фароҳам менамояд. Дар заминаи ин ҳуқуқу озодиҳо шаҳрвандон имкон

пайдо менамоянд, ки иқдом ба таъсиси ҳизбҳои сиёсӣ ва ё аъзогӣ ба онҳоро дошта бошанд. Албатта дар заминаи амалишавии ин ҳуқуқу озодиҳо ҳизбҳои сиёсии мухталиф ташаккул меёбанд ва дар ин заминаи низоми бисёрҳизбӣ зухур пайдо мекунад.

Унсури дигари низоми демократӣ, ки ба рушди низоми бисёрҳизбӣ пайванд дорад ин мавҷудият ва фаъолияти ошқори оппозитсияи сиёсӣ аст. Мавҷудияти оппозитсияи сиёсӣ низоми идориро рақобатнок менамояд ва ҳамагуна тағйироти пинҳонӣ ва зӯргароёнаи қудратро пешгирӣ мекунад. Дар низоми демократӣ нерӯҳои талабгор ба қудрати сиёсӣ ба таври ошқоро фаъолият мебаранд ва ҳамчун ҳизби сиёсии оппозитсионӣ метавонанд дар таркиби низоми ҳизбӣ чой гирифта ба таври қонунӣ фаъолияти ҳудро пеш баранд. Дар давлати демократӣ низоми бисёрҳизбӣ метавонад фарогири ҳизби ҳукмрон, ҳизбҳои оппозитсионӣ ва ё коалитсияи оппозитсионии ҳизбҳои сиёсӣ бошад, ки барои гирифтани қудрат ташкил карда мешаванд.

Низоми бисёрҳизбӣ дар як ҳома ба зухур ва тақвияти оппозитсияи сиёсӣ мусоидат менамояд. Лозим ба зикр аст, ки низоми бисёрҳизбӣ ва мавҷудияти оппозитсияи сиёсӣ дар ҳама сурат ҳамчун аломати муҳимми идоракунии демократӣ шинохта шудаанд. Навъи низоми бисёрҳизбӣ, аз бисёр ҷиҳат, бо сохтори сиёсии мавҷуда дар кишвар, наъи низоми интиҳоботӣ ва тарҳи идоракунии муайян карда мешавад.

Низоми бисёрҳизбӣ ба мавҷудияти ин ё он наъи оппозитсияи сиёсӣ дар ҳома мусоидат менамояд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар аксарияти ҳолатҳо бисёрҳизбӣ ба ташаккул ва инкишофи оппозитсияи ошкоро мусоидат мекунад. Дар ҳолати мавҷудияти низоми бисёрҳизбии расмӣ, оппозитсияи сиёсӣ ғолибан хусусияти содиқонаро ба худ касб менамояд.

Дар навбати худ принсипи демократии набудани таъйиз ва рафъи он ба ташаккули низоми бисёрҳизбии демократӣ мусоидат менамояд. Манъи таъсиси ҳизбҳои таъйизгаро метавонад фазои мусоидеро барои ташаккули низоми бисёрҳизбии дорои назм фароҳам намояд. Дар шароити Тоҷикистон низ таъсиси ҷунин наъи ҳизбҳо иҷозат дода намешавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, ҳусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд манъ карда шудааст [1, Моддаи 8]. Зикр намудан бамаврид аст, ки меъёри зикршуда барои таъсиси низоми бисёрҳизбии демократӣ ва дорои назму субот бисёр муҳим мебошад. Меъёри мазкур табиати низоъангези низоми бисёрҳизбиро низ пешгирӣ менамояд ва заминаи муҳимро баҳри рақобати солим ва созанда фароҳам месозад.

Дар умум зикр намудан зарур аст, ки низоми бисёрҳизбӣ як механизм ва унсури муҳимми низоми демократӣ буда, дар навбати худ пайванди ногусастание бо дигар механизм ва унсурони демократӣ дорад. Дар пайванд бо дигар унсурони низоми демократӣ низоми бисёрҳизбӣ метавонад ба худ ҳосиятҳои рақобатнокӣ ва демократиро касб намояд. Аз ин рӯ, ташаккули низоми бисёрҳизбии демократӣ дар як ҳома тақвияти унсурони дигари демократӣ ва дар умум мустаҳкамсозии низоми демократиро дар умум тақозо менамояд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастрасӣ дар сомонӣ www.mtk.tj
2. Авакьян С.А. Конституционный лексикон: государственно-правовой терминологический словарь. – Москва, 2015. – 656 с.
3. Амосов М.И. Многопартийность: опыт демократических стран и его значение для России. – Санкт-Петербург: Прогресс. ПОГОДА, 1998. – 103 с.
4. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. для юридических вузов и факультетов. 2-е изд., изм. и доп. – Москва: НОРМА (Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М), 2000. – 776 с.

5. Васильева С.В. Принцип демократии // Основы конституционного строя России: двадцать лет развития / под ред. А.Н. Медушевского. – Москва, 2013. – 359 с.
6. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Отв. ред. и рук. авторского коллектива - д-р юрид. наук, проф. С. А. Авакьян. – Москва: НОРМА (Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М), 2001. – 688 с.
7. Моргунова М. А. Скандинавский парламентаризм. Теория и практика. – Москва: Рос. гос. гум. ун-т, 2001. – 350 с.
8. Нисневич Ю. А. Роль конкуренции в обеспечении социально-политической стабильности и подавлении коррупции // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Политология. – 2009. – № 3. – С. 3–17.
9. Нудненко Л.А. Конституционное право России: учебник для бакалавров. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2012. – 268 с.
10. Шилов В.Н. Демократическая политическая конкуренция и предпосылки ее эффективности // Научный результат. Сер.: Социальные и гуманитарные исследования. – 2014. Т. 1, № 1(1). – С. 18–32.
11. Эбзеев Б.С. Конституция, власть и свобода в России: опыт синтетического исследования. – Москва, 2014. – 336 с.
12. Милль Дж. С. Представительное правление. Публицистические очерки [Электронный ресурс] / Дж. С. Милль. – Санкт-Петербург.: Изд. Ф. Павленкова, 1897. – URL: <http://www.litres.ru/static/or3/view/or.html>.

REFERENCES:

1. Constitution of Republic of Tajikistan. Access in website www.mmk.tj
2. Avakyan S.A. Constitutional Lexicon: Dictionary of State and Legal Terminology. Moscow, 2015. 656 pp.
3. Amosov M.I. Multiparty System: Experience of Democratic Countries and Its Importance for Russia. St. Petersburg. Progress. Pogoda, 1998.
4. Baglai M.V. Constitutional Law of the Russian Federation: Textbook for Law Schools and Faculties. 2nd ed., amended and supplemented. Moscow: NORMA (NORMA - INFRA-M Publishing Group), 2000. 776 pp.
5. Vasilyeva S.V. The Principle of Democracy // Fundamentals of the Constitutional System of Russia: Twenty Years of Development / ed. A.N. Medushevsky. Moscow, 2013. 359 pp.
6. Constitutional Law: Encyclopedic Dictionary / Ed. and head of the authors' collective - Doctor of Law, Professor S. A. Avakyan. Moscow: NORMA (NORMA - INFRA-M Publishing Group), 2001. 688 pp.
7. Morgunova M. A. Scandinavian Parliamentarism. Theory and Practice. Moscow: Russian State Humanitarian University, 2001. 350 pp.
8. Nisnevich Yu. A. The Role of Competition in Ensuring Sociopolitical Stability and Suppressing Corruption // Bulletin of the Russian Peoples' Friendship University. Series: Political Science. 2009. No. 3. PP. 3–17.
9. Nudnenko L.A. Constitutional Law of Russia: A Textbook for Bachelor's Degree Students. 2nd Revised and Supplemented Edition. Moscow, 2012, 268 pp.
10. Shilov V.N. Democratic Political Competition and Prerequisites for its Effectiveness // Research Result. Series: Social and Humanitarian Studies. 2014. Vol. 1, No. 1(1). PP. 18–32.
11. Ebzееv B. S. Constitution, Power, and Freedom in Russia: An Experimental Synthetic Study. Moscow, 2014, 336 pp.
12. Mill J. S. Representative Government. Publicistic Essays [Electronic Resource] / J. S. Mill. – St. Petersburg: Publ. F. Pavlenkova, 1897. – URL: <http://www.litres.ru/static/or3/view/or.html>.